

INFORME DE LA TESI DOCTORAL: El problema de la sensibilització de l'àmbit de la moralitat a Kant

defensada a la Universitat de Barcelona el 14 de juny de 2011 per Àlex Mumbrú Mora, dirigida pel Dr. Salvi Turró, davant del tribunal format pels Drs. Mercedes Torrevejano, Gonçal Mayos i Jacinto Rivera de Rosales.

ÀLEX MUMBRÚ MORA
alex.mumbru@gmail.com

1. La funció del llenguatge a la filosofia de Kant

A partir del gir lingüístic esdevingut a la filosofia del segle XX, s'ha d'afegir a les dues canòniques estratègies interpretatives del pensament de Kant –epistemològica i metafísica– aquella que pretén extreure la concepció semàntica que opera al conjunt de la filosofia transcendental¹. La pregunta pel significat dels nostres termes lingüístics ha estat essencialment

1. Poden considerar-se els escrits de R. E. BUTTS, «Kant's Schemata as Semantical Rules» (a L. W. Beck (ed.), *Kant's Studies Today*, La Salle: Open Court, 1969: 290-300) i de M. THOMPSON, «Singular Terms and Intuitions in Kant's Philosophy» [*Review of Metaphysics* (Desembre de 1972): 314-43], com a texts fundacionals de la interpretació de la filosofia de Kant en termes d'una teoria del significat. És al marc de recerca encetat per aquests dos autors i subratllant el caire eminentment epistemològic de la filosofia transcendental, a on cal inscriure la cèlebre obra de P. STRAWSON, *The bounds of sense* (Madrid: Revista de Occidente, 1975), l'aportació principal de la qual consisteix a oferir una interpretació semàntica global de la filosofia teòrica de Kant des del resultat fonamental de la investigació crítica: l'establiment del «Principi de Significativitat» (*Principle of Significance*), en tant que conjunt de condicions (experimentals) a què han de sotmetre's els nostres conceptes per estar en possessió d'un significat cognoscitivament vàlid. Altres escrits rellevants dins d'aquesta línia d'investigació són els de R. B. PIPPIN, «The Schematism and Empirical Concepts» (*Kant-Studien*, 67 (1976): 156-171) i de J. P. NOLAN, «Kant on Meaning: Two Studies» (*Kant-Studien*, 70 (1979): 113-130), així com els més recents estudis de R. HANNA, «Kant's Theory of Empirical Judgment and Modern Semantics» (*History of Philosophy Quarterly*, vol. 7, n. 3 (Juliol 1990): 335-351) i «The trouble with Truth in Kant's Theory of Meaning» (*History of Philosophy Quarterly*, vol. 10, n. 1, (Gener 1993): 1-20). En el context de la «filosofia continental», cal assenyalar els articles de D. LOHMAR, «Kants Schemata als Anwendungsbedingungen von Kategorien auf Anschauungen» (*Zeitschrift für philosophische Forschung*, 45 (1991): 77-92) i de K. DÜSSING, «Schema und Einbildungskraft in Kants Kritik der reinen Vernunft» (a Günter Gawlick i Lothar Kreimendahl (ed.), *Aufklärung und Skepsis. Studien zur Philosophie und Geistesgeschichte des 17. und 18. Jahrhunderts*, Stuttgart: Frommann?holzboog, 1995, pp. 47-71), i l'obra de J. VILLERS, *Kant und das Problem der*

l·ligada a la qüestió del llenguatge. En Kant, però, no existeix una reflexió explícita, detallada i sistemàtica sobre l'element lingüístic. I, quan n'hi ha, es dona en obres que no pertanyen pròpiament al moment fonamentador (a banda d'algunes de les seves *Reflexions*, bàsicament a l'*Antropologia en perspectiva pragmàtica* i a les *Lliçons sobre metafísica*, a l'apartat dedicat a la psicologia empírica)². Per aquest motiu, pot afirmar-se que el llenguatge no té, per a Kant, cap funció constitutiva, sinó un caràcter merament instrumental: el de ser un signe sensible per als nostres pensaments (facilitant-ne tant el record com la seva comunicació als altres) i el de representant de l'objecte extralingüístic en la seva absència³.

Com a conseqüència d'aquesta índole merament instrumental, cal afirmar que *preguntar-se pel significat dels nostres termes lingüístics és tant com preguntar-se pel significat dels nostres conceptes*, donat que la suposició de la prioritat del pensament sobre el llenguatge implica que el rendiment cognoscitiu d'aquest últim és nul. Tot i que les reflexions sobre el llenguatge a l'obra de Kant són pràcticament inexistentes, existeix, però, certa *concepció semàntica latent* al conjunt de la filosofia transcendental⁴.

La qüestió del significat dels nostres conceptes es correspon en Kant amb la pregunta pel fonament de la relació entre el concepte en tant que representació universal o «tipus» (*type*) i la presentació d'un «particular» (*token*) escaient a aital concepte⁵. En aquest sentit parla Kant de «sensibilització» (*Versinnlichung*), «exposició» (*Darstellung*) o «hipotiposi» (*Hypotypose*); com aquell procés pel qual es proporciona, a una representació

Sprache (Konstanz: Verlag am Hockgraben, 1997). Un comentari a part mereix el llibre de W. HOGREBE, *Kant und das Problem einer transzendentalen Semantik* (München: Verlag Karl Alber, 1974) que, sota la forta influència de M. Heidegger, planteja la qüestió del significat com una «semàntica existencial», és a dir, aquell estar-en-relació no cognoscitiu pel qual el món se'ns obre significativament.

2. *Anthropologie*, §38 (Ak, VII, 191) i *Vorlesungen über Metaphysik*, editat per K. H. L. Pöhlitz, Erfurt, 1821, 19 i 158ss. Respecte al paper que juga el llenguatge a la filosofia de Kant poden consultar-se D. MARKIS, «Das Problem der Sprache bei Kant» a B. SCHEER, B., G. WOHLFART (ed.), *Dimensionen der Sprache in der Philosophie des Deutschen Idealismus*, Würzburg: Königshausen und Neumann, 1982, pp. 110-154, i J. VILLERS, *Kant und das Problem der Sprache. Die historischen und systematischen Gründe für die Sprachlosigkeit der Transzendentalphilosophie*, Konstanz: Verlag am Hockgraben, 1997.
3. «Tot llenguatge és la designació [*Bezeichnung*] dels pensaments i, a la inversa, la més excel·lent manera de designar pensaments és a través del llenguatge, el major mitjà per comprendre's tant a si mateix com els altres»; *Anthropologie*, §38 (Ak, VII, 192).
4. L'expressió «filosofia del llenguatge latent» (*latente Sprachphilosophie*) és de J. VILLERS, *Kant und das Problem der Sprache*, op.cit., p. 336. Ara bé, la idea d'una concepció del llenguatge *implícita* al conjunt del pensament de Kant es troba ja a D. MARKIS, «Das Problem der Sprache bei Kant», op.cit., p. 111, article en què es basa l'obra del primer.
5. Cal tenir present que la paraula catalana 'tipus' pot traduir dos conceptes ben diferenciats: tant el component universal a la relació particular-tipus (token/type), com l'element que actua de mitjancer a la relació llei moral-màxima particular, i que Kant denomina 'Typus'.

conceptual, el seu corresponent objecte a la intuïció: «Tota *hipotiposi* (exposició, *subiectio sub adspectum*), en tant que sensibilització, és doble: o esquemàtica, quan a un concepte que l'enteniment comprèn li és donada la seva corresponent intuïció a priori, o bé simbòlica, quan a un concepte que només pot pensar la raó i al que cap intuïció sensible li és adequada, se li subsumeix una intuïció amb la que el procedir de la facultat de jutjar coincideix amb allò que aquesta observa quan esquematitza, si bé de manera merament analògica, és a dir, només amb la regla d'aquest procedir, no en la intuïció mateixa; per tant, coincideix només en la forma de la reflexió i no en el contingut»⁶.

Així doncs, són dos els models que ens permeten pensar qualsevol relació particular-tipus: l'exposició esquemàtica, que articula la relació particular-universal a l'àmbit teòric, i l'exposició simbòlica, que és el model de significació que opera a l'àmbit pràctic, si bé amb alguns matisos que justifiquen el títol de la tesi.

2. El significat dels conceptes teòrics: la noció d'«exposició esquemàtica»

Al domini teòric, la pregunta pel significat ha d'atendre les diverses classes de conceptes existents: empírics, sensibles purs o conceptes de la matemàtica en general i els conceptes *a priori* o categories. Seguint en aquest punt les reflexions iniciades per Locke entorn del significat dels nostres termes generals, el punt de partença de la reflexió kantiana és el següent: /a/ perquè el significat dels nostres conceptes empírics i sensibles purs ha de ser vàlid per a una diversitat d'objectes que, tot i presentar característiques comunes, difereixen certament en molts altres aspectes, la intensió d'aquests conceptes no pot incloure el detall de totes les característiques que puguin presentar qualsevulla imatge particular de l'objecte. El significat d'un concepte empíric i/o sensible pur no pot veure's limitat «a cap forma particular que l'experiència m'ofereixi, o a qualsevol possible imatge que pugui presentar en concret»⁷. En cas contrari, ens trobaríem que el significat del concepte de triangle hauria de ser la representació d'un triangle tal que, donat que ha de valer per a una diversitat de figures diferents, no podria ser ni equilàter, ni isòsceles, ni escalè, sinó «tots i cap al mateix temps»⁸. /b/ Ara bé, com afirma Berkeley, això no implica que el significat dels nostres conceptes sigui una imatge indeterminada de l'objecte

6. KU, §59 (Ak, V, 351).

7. KrV, B180/A141.

8. J. LOCKE, *Ensayo sobre el entendimiento humano*, Mèxic: FCE, 1956, IV, cap. 7, §9, p. 597. En aquest sentit afirma Kant (*ibid.*) que «al concepte d'un triangle en general mai li seria adequada cap imatge del mateix, ja que la imatge no abastaria la universalitat del concepte, que fa que el concepte sigui vàlid per a tots els triangles, ja siguin rectangles o oblics, sinó que estaria sempre limitat tan sols a una part d'aquesta esfera».

(la representació d'un triangle que no sigui ni equilàter, ni isòsceles, ni escalè), car sempre tractem amb una imatge particular de l'objecte⁹.

D'aquesta manera, si bé es cert que la nostra ment tracta amb imatges particulars dels objectes, el significat dels nostres conceptes empírics i sensibles purs no pot identificar-se amb cap imatge concreta que puguem representar-nos, sinó que consisteix en «*la regla d'acord amb la qual la imaginació pot esbossar [ver-zeichnen] de manera general*» qualsevol imatge particular del concepte en qüestió. La representació d'aquest «*mode general de procedir de la imaginació per a proporcionar a un concepte la seva imatge*» és el que constitueix «*l'esquema [das Schema] en relació a aquest concepte*»¹⁰.

El concepte de triangle significa, doncs, aquell mode general en què es duu a terme el procés de recórrer, enllaçar i aprehendre en una unitat (la figura geomètrica) la diversitat (de punts) a l'espai, això és, per mitjà del traç (la construcció) de tres rectes que es tallen mútuament a un sol punt. Aquest procediment, per mitjà del qual construïm una figura geomètrica de tres angles, és vàlid independentment de l'aspecte concret que pugui adoptar un triangle. Allò que ens presenta l'esquema és un «esbós» de l'objecte, i.e. una representació de l'objecte que, si bé no pot atendre els seus contorns precisos, és suficient per reconèixer qualsevol particular com essent subsumible sota aquell concepte. O, dit a la inversa: els esquemes constitueixen les «condicions d'aplicació» dels nostres conceptes¹¹.

A la intensió d'un concepte troben característiques que són part de la representació global de l'objecte, el compliment de les quals per part d'allò que se'ns presenta el fa susceptible de ser subsumit sota aital concepte. La suma d'aquests trets delimita cert «marge de maniobra» (*Spielraum*) format per aquelles característiques que són essencials a tota possible concreció del concepte, així com possibles variacions (en posició, perspectiva, grandària o forma) respecte el conjunt d'aquests trets essencials que determinen un àmbit d'expectatives possibles en relació a l'objecte. En aquest sentit, afirma Kant que el concepte empíric d'un gos significa «*una regla d'acord amb la qual la meua imaginació pot esbossar de manera general la forma [Gestalt] d'un animal de quatre potes, sense estar limitada a cap forma particular que l'experiència m'ofereixi, o a qualsevol possible imatge que pugui presentar en concret*»¹².

Allò que ens presenta l'esquema d'un concepte és, doncs, un conjunt de característiques que, si bé no abasten la suma de totes les possibles

9. Cf. G. BERKELEY, *Tratado sobre los principios del conocimiento humano*, Barcelona: Folio, 2002, Introducció, §16, p. 32-33.

10. KrV, B180/A141.

11. Vegi's especialment els articles ja citats de R. E. BUTTS («Kant's Schemata as Semantical Rules») i de D. LOHMAR («Kants Schemata als Anwendungsbedingungen von Kategorien auf Anschauungen»).

12. KrV, B180/A141.

variacions de l'objecte, estableix aquelles condicions el compliment de les quals per part de l'objecte ens permet aplicar el concepte. Ara bé, en tant que representació d'un conjunt de trets compartits per una diversitat d'objectes, tot concepte suposa l'efectiva estructuració d'allò que se'ns presenta, és a dir: entendre el significat dels nostres conceptes en termes de característiques no implica una concepció del coneixement com a «còpia» d'aquests trets de l'objecte a la ment del subjecte, donat que tot concepte es funda en l'acte pel qual introduïm un ordre a l'enllaç de la diversitat de les nostres representacions, siguin empíriques o pures.

La pregunta pel significat dels nostres conceptes comporta en Kant una crítica a la comprensió del coneixement com a còpia, i.e. la transposició de les característiques dels objectes a la ment del subjecte, pressuposada als plantejaments de Locke, Berkeley i Hume, i que opera en últim terme sobre una concepció metafísica substancialista d'encuny cartesiana¹³. L'anul·lació d'aquest model passa pel reconeixement del caràcter essencialment actiu del subjecte en la constitució com a «objecte» (*Objekt*) d'allò que se'ns presenta a la intuïció, quelcom recollit per Kant a la seva definició de l'esquema com a procediment (*aquella regla segons la qual la nostra imaginació pot esbossar la imatge d'un objecte*) i que exclou tota consideració de la relació particular-tipus en termes de similitud.

Per a Kant, la possibilitat del coneixement és la possibilitat d'una estructuració unitària de la diversitat d'allò que se'ns presenta a la intuïció, quelcom que es vertebrava des dels diversos modes en què ens és en general possible portar a unitat la diversitat d'allò que se'ns apareix, i.e. els conceptes *a priori* de l'enteniment en tant que «representacions co-constituents de l'estructura essencial de la reflexió»¹⁴. En aquest sentit, la possibilitat del coneixement suposa: *a/* la necessària referència a allò que se'ns presenta a la intuïció i, per tant, el temps en tant que forma *a priori* originària de la sensibilitat i *b/* la capacitat per conservar i tornar a presentar *d'una manera determinada* el conjunt de les successives aprehensions d'allò que se'ns mostra.

Que el nostre coneixement és efectivament el coneixement *d'un objecte* significa que l'enllaç establert entre una diversitat de representacions no es dona aleatòriament, sinó que s'esdevé segons una regla que introdueix cert ordre a la successió de les mateixes¹⁵. La possibilitat del coneixement

13. En relació a aquest punt, cf. A. PHILONENKO, «Lecture du schématisme transcendantal», a A. PHILONENKO, *Études kantiennes*, Paris: J. Vrin, 1982, p. 11-32.

14. M. HEIDEGGER, *Kant y el problema de la metafísica*, México: FCE, 1986, p. 55.

15. «Si el cinabri fos adés vermell, adés negre, ara lleuger, ara pesat [...] la meua imaginació empírica ni tan sols tindria ocasió de tenir al pensament el pesat cinabri amb la representació del color vermell [...]; sense que aquí no dominés una certa regla a què els fenòmens estiguessin sotmesos per ells mateixos, no podria haver-hi cap síntesi empírica de reproducció»; KrV, A100-101.

és, doncs, en últim terme, la possibilitat d'una determinació objectiva de la successió de representacions al nostre sentit intern i, per tant, els diferents modes en què és possible determinar *a priori* el temps (els esquemes transcendents de la imaginació) constitueixen les característiques transcendents de tot objecte possible¹⁶. La possibilitat del coneixement per a nosaltres resulta, doncs, de la íntima imbricació entre les funcions d'unitat del nostre pensament (categories o conceptes *a priori* de l'enteniment) i el temps en tant que relació en què se'ns dona tot allò que se'ns pugui en general aparèixer¹⁷.

Respecte als conceptes *a priori* de l'enteniment, i a diferència dels conceptes empírics i sensibles purs, no és possible furnir una imatge que els correspongui donat que constitueixen aquelles condicions que estan involucrades a tota estructuració unitària d'allò que se'ns presenta, i.e. a tota generació de regles¹⁸; és a dir: el procés pel qual la imaginació és capaç de proporcionar una imatge que s'adeqüi a un *determinat* concepte (empíric o sensible pur) s'articula segons les funcions d'unitat del pensament, i és per aquest motiu que els conceptes *a priori* no són regles, sinó aquelles *condicions* involucrades en tota possible generació de regles¹⁹. El fonament últim de la possibilitat del coneixement per a nosaltres es troba, doncs, a la síntesi entre enteniment i sensibilitat, car el resultat de l'efectiva aplicació de les funcions d'unitat de l'enteniment al temps en tant que forma *a priori* originària de la sensibilitat estableix el marc en el que té lloc tota possible relació d'hipotiposi a l'àmbit teòric.

I és en aquest context que adquireix un sentit ple la consideració de l'exposició esquemàtica com a model de significació propi del domini teòric: la sensibilització dels nostres conceptes empírics i sensibles purs té lloc mitjançant un «esquema», no només perquè tota relació particular-tipus es funda en l'esquema corresponent a aquell concepte, sinó perquè la possibilitat mateixa de la relació d'hipotiposi a l'àmbit teòric s'articula, en últim terme, des dels esquemes transcendents de la imaginació en tant que determinacions transcendents del temps, i d'aquí la caracterització de l'exposició esquemàtica com aquella que «*proporciona al concepte la seva corresponent intuïció a priori*»²⁰.

16. KrV, B182/A142 ss.

17. Cf. W. DETEL, «Zur Funktion des Schematismuskapitels in Kants Kritik der reinen Vernunft», *Kant-Studien*, 69 (1978): 40.

18. KrV, B181/A142.

19. «La filosofia transcendental té, però, l'especificitat que, a més de la regla (o, millor, *la condició universal per a regular*) que és donada al concepte pur de l'enteniment, al mateix temps ha de mostrar a priori el cas al que deu ser aplicat»; KrV, B174/A135 (la cursiva és nostra).

20. KU, §59 (Ak, V, 351).

3. El significat dels conceptes pràctics: la noció d'exposició simbòlica

L'esquema constitueix el fonament de la relació entre una determinada representació conceptual i el seu corresponent particular sensible. Ara bé, ¿què succeeix en aquells casos en què no hi ha un referent sensible que es correspongui de manera directa (per mostració d'un exemple o construcció *a priori* a la intuïció) amb aquest concepte?²¹ Aquest seria el cas de l'àmbit moral.

Parteix Kant de la constatació que per molt poderosos que siguin els factors que duen algú a actuar d'una determinada manera (l'educació rebuda, les males companyies, la peculiar disposició del sentit intern, les circumstàncies que envolten l'acció), no per això deixem d'execrar una acció si *jutgem* que el subjecte no ha actuat com «devia»²². Que ens trobem amb un cert gènere de judicis que es caracteritzen per subsumir l'acció sota el concepte de deure (*sollen*) és allò en què consisteix pròpiament el *Faktum* de la moralitat²³.

D'aquesta manera, jutjar que algú no ha actuat conforme al deure significa no reconèixer cap validesa universal i necessària al principi sobre el que es funda l'acció executada: que no ha actuat com devia implica almenys que podia haver actuat d'una altra manera. Expressat positivament: l'exigència que la màxima (principi subjectiu) de la nostra acció pugui ser un principi vàlid per a l'arbitri de tot ser racional finit (principi pràctic objectiu) és allò en què consisteix pròpiament el criteri pel que ens és possible dirimir la moralitat d'una acció, i.e. la llei moral en nosaltres.

D'altra banda, la validesa de tot judici moral es funda en la pressuposició que l'agent és capaç en tot moment de deixar a un costat aquests condicionants (llibertat negativa) i actuar d'un mode diferent a com ho ha fet (llibertat positiva). La consciència de la llei moral dóna notícia de la idea de la llibertat en tant que condició *a priori* de la possibilitat de la llei moral mateixa²⁴. Així, l'ésser racional finit cospa en la moralitat una dimensió en si mateix que no s'articula des de les condicions espaciotemporals i el principi de causalitat que regeixen el món sensible, i.e. la «natura suprasensible» (*übersinnliche Natur*)²⁵.

21. «Per mostrar la realitat dels nostres conceptes, es necessiten sempre intuïcions. Si es tracta de conceptes empírics, aquestes últimes s'anomenen exemples. Si es tracta de conceptes purs de l'enteniment, a aquestes últimes se les anomena esquemes. Si hom exigeix, però, que es mostri la realitat objectiva dels conceptes de raó, i.e. de les idees, i això amb mires al coneixement teòric, es demana quelcom impossible, ja que a aquestes de cap manera no els pot ser donada cap intuïció adequada»; KU, §59 (Ak, V, 351).

22. Cf. KrV, B835/A807.

23. Cf. KpV (Ak, V, 31).

24. Cf. KpV (Ak, V, 4).

25. Cf. KpV (Ak, V, 47).

Ara bé, en la mesura que la possibilitat del *nostre* coneixement exigeix en últim terme la possible referència a la intuïció de les nostres representacions conceptuals²⁶, cal preguntar-se: en què consisteix aquesta «natura suprasensible»? Què vol dir pròpiament que la llei moral «dóna notícia» (*eine Anzeige geben*) de la «natura suprasensible» de l'ésser racional finit?²⁷ En quin sentit és possible per a nosaltres «donar notícia» de quelcom que escapa per principi a la forma *a priori* originària de la sensibilitat? De quina manera és en general «representable» per a nosaltres aquesta «natura suprasensible»?

Per paradoxal que pugui semblar, l'exigència kantiana que tota representació conceptual ha de poder tenir en últim terme un referent intuïtiu, s'estén també a l'àmbit pràctic²⁸. En aquest sentit i, a pesar de l'essencial heterogeneïtat respecte el domini teòric, podem subministrar un cert contingut intuïtiu tant a les nostres representacions morals com al «concepte de la llibertat» (*Freiheitsbegriff*), en tant que concepte sobre el que es fonamenta la natura suprasensible en nosaltres.

Donat que l'àmbit d'objectes és un i el mateix tant per al domini teòric com per al pràctic, i.e. el conjunt dels objectes del món sensible *en tant que s'els considera com a mers fenòmens*²⁹, la sensibilització de l'àmbit de la moralitat es dóna per mitjà d'un mode *alternatiu* de referència al conjunt dels fenòmens que integren el món sensible. En aquest context s'inscriu el concepte d'«exposició simbòlica» que té lloc «*quan a un concepte que només la raó pot pensar i al que cap intuïció sensible pot ser-li adequada, se li subsumeix una intuïció respecte la qual el procedir de la facultat de jutjar coincideix de manera merament analògica amb allò que observa quan esquematitza, i.e. només en la regla de tal procedir, però no a la intuïció mateixa; coincideix, per tant, segons la forma de la reflexió tan sols, i no en allò que respecta al contingut*»³⁰; és a dir: per exposició simbòlica ha

26. «Els conceptes de l'enteniment han de ser en tot moment demostrables (si per *demonstrar*, com a l'anatomia, s'entén merament l'exposició); això és, l'objecte que li correspon ha de poder ser donat en tot moment a la intuïció (pura o empírica), ja que només d'aquesta manera poden esdevenir coneixements»; KU, §56 (Ak, V, 342).

27. «Per contra, si bé la llei moral no dóna cap vista, proporciona tanmateix un *Faktum* del tot inexplicable a partir de les dades del món sensible i l'extensió completa del nostre ús teòric de la raó, que dóna notícia d'un món de l'enteniment i que àdhuc determina positivament deixant-nos conèixer quelcom del mateix, això és, una llei»; KpV (Ak, V, 43).

28. Com Kant mateix afirma al context de la seva reflexió sobre la religió, l'ésser racional finit necessita d'un recolzament sensible, àdhuc vers aquells conceptes de raó que escapen per definició a qualsevol sensibilització directa: «no obstant això, a causa de la necessitat natural de tots els homes d'exigir sempre respecte els més alts conceptes de raó quelcom sustentable de manera sensible [*Sinnlichhaltbares*], alguna confirmació a l'experiència, etc., alguna creença religiosa històrica que hom trobi ja davant de si ha de ser utilitzada»; *Religion* (Ak, VI, 109).

29. Cf. KU, Einleitung, II (Ak, V, 174).

30. KU, §59 (Ak, V, 351).

d'entendre's aquella referència analògica a un objecte de la intuïció per la qual es fan aprehensibles aspectes que són propis d'una representació que escapa per principi a tota exposició directa.

El referent intuïtiu a l'exposició simbòlica d'un concepte de raó expressa *de manera analògica* aspectes d'una representació que defuig tota possible sensibilització, això és, mitjançant el reconeixement d'una igualtat en la relació entre dos parells d'elements heterogenis entre si³¹. Així, per exemple, el funcionament mecànic d'un molí de vent i totes les característiques que puguem obtenir del seu concepte (automatisme, unidireccionalitat, rigidesa, monotonia, etc.) exhibeixen intuïtivament l'articulació d'un estat despòtic mercès a l'equivalència en la relació que trobem en els seus respectius elements (molí-aspes/dèspota-súbdits)³². Trobem multitud d'aquestes exposicions simbòliques al nostre llenguatge ordinari i, en particular, a la major part de termes metafísics (per exemple, la definició lockeana del concepte de substància com a «portadora» dels accidents)³³.

A l'exposició simbòlica d'un concepte de raó, la facultat de jutjar executa una doble tasca: determina l'objecte d'acord amb el concepte que li correspon (facultat de jutjar determinant), tot referint al seu torn aquest objecte a una representació amb la que no té una relació directa, l'objecte de la qual no és intuïtivament donable, però al que expressa analògicament; és a dir: a l'exposició simbòlica d'una idea o concepte de raó, la referència a la intuïció es dona per analogia amb el procediment pel qual la facultat de jutjar aprehèn unitàriament una diversitat donada, i.e. la forma de la reflexió. La facultat de jutjar opera, doncs, sota l'única restricció de trobar una representació (intuïtiva) que expressi analògicament allò que escapa per definició a tota sensibilització cognoscitivament vàlida³⁴.

4. L'exposició simbòlica de la idea de llibertat

al L'objecte bell. Enfront la bellesa d'un objecte, i.e. la impossibilitat de trobar una representació sota la que subsumir la forma d'allò que se'ns presenta a la intuïció, copsem la «conformitat a fi sense fi» (*Zweckmäßigkeit ohne Zweck*) de les nostres facultats representatives³⁵. L'espontani joc entre la imaginació i l'enteniment en l'experiència d'allò bell és anàleg a l'absència de determinació externa que és pròpia del concepte de lliber-

31. «Però a la filosofia, l'analogia no és la igualtat entre dues relacions *quantitatives* sinó *qualitatives*, a on, a partir de tres membres donats, conec tan sols la relació amb un quart, sense poder conèixer aquest quart membre mateix o proporcionar-lo a priori; si bé tinc una regla per buscar-lo a l'experiència i una característica per localitzar-lo a la mateixa»; KrV, B222/A179.

32. Cf. KU, §59 (Ak, V, 352).

33. Íbid.

34. Íbid.

35. Cf. KU, §22 (Ak, V, 242).

tat en sentit pràctic³⁶. Ara bé, de la mateixa manera que la llibertat no implica carència absoluta de regla, sinó la «conformitat a llei» del nostre arbitri en la presa de decisions, tant en el judici com en la producció de la bellesa, la imaginació –sense sotmetre's a la regla de cap concepte en particular– s'até a la mera «conformitat a llei» establerta pels principis transcendents de l'enteniment³⁷. A l'experiència de la bellesa es dona, doncs, una exposició simbòlica de la idea de llibertat, això és, se'ns proporciona un referent intuïtiu que patentitza analògicament una representació que escapa per definició a tota sensibilització directa. O, expressat en els ja cèlebres termes de Schiller: *la bellesa és la llibertat al fenomen*.

b/ L'objecte sublim. Per mitjà de l'objecte sublim, s'exhibeix també indirectament el concepte de la llibertat. El sentiment del sublim patentitza la inadequació que es dona entre el conjunt de les nostres facultats representatives i allò que se'ns presenta a la intuïció, ja sigui a causa del caràcter irresistible de la seva força (sublim dinàmic), o de la incapacitat de la nostra imaginació en el seu esforç per sensibilitzar la idea de totalitat exigida per la raó (sublim matemàtic). Davant el caràcter sublim de la natura, les nostres facultats es veuen impel·lides a situar-se constantment més enllà d'allò donat a la sensibilitat. L'objecte sublim constitueix, doncs, «allò que, tan sols poder pensar-lo, prova una facultat al nostre esperit que sobrepassa tota mesura dels sentits»³⁸. I, donat que aquest índex d'independència vers allò que prové dels sentits és anàleg a la capacitat que té l'ésser racional finit per determinar-se d'acord amb els principis que ell mateix es proporciona, la representació d'un objecte sublim exposa de manera indirecta la idea de la llibertat.

c/ Les idees estètiques. Les idees estètiques constitueixen aquelles representacions de la imaginació que *donen molt que pensar (viel zu denken veranlassen)*³⁹. En la mesura que la seva riquesa i potencial semàntic excedeix tot concepte determinat, les nostres facultats representatives se situen més enllà d'allò donat a la sensibilitat, essent així que la imaginació de l'ésser racional finit apercep la seva llibertat respecte a les lleis d'associació a què se sotmet en el seu ús empíric⁴⁰, i opera exclusivament

36. Cf. KpV (Ak, V, 117).

37. Cf. KU, §35 (Ak, V, 287).

38. KU, §25 (Ak, V, 250).

39. Cf. KU, §49 (Ak, V, 313ss).

40. «La imaginació (en tant que facultat cognoscitiva productiva) és certament molt poderosa en la creació (*Schaffung*) d'una per dir-ho així altra natura, a partir del material que li proporciona l'efectiva. Ens entretenim amb ella [la natura] a on l'experiència se'ns presenta massa quotidiana; la transformem, si bé sempre d'acord amb lleis analògiques, i també segons principis que reposen més amunt a la raó [...]]; amb el que sentim, la nostra llibertat respecte la llei de l'associació (de què depèn l'ús empíric d'aquella facultat), d'acord amb la qual nosaltres prenem prestat material de la natura, podent ser transformat per nosaltres en quelcom totalment diferent, quelcom que supera la natura»; KU, §49 (Ak, V, 314).

d'acord amb la regla del seu procedir reflexiu en general. D'aquesta manera, per mitjà de les idees estètiques, es dona una exposició indirecta de la idea de la llibertat, donat que aquesta capacitat de la imaginació per ubicar-se allèn d'allò que proporcionen els sentits és anàloga a la facultat que té l'ésser racional finit per determinar-se a obrar amb independència dels estímuls sensibles.

5. L'exposició simbòlica d'«allò bo en sentit moral» (*das Sittlich-Gute*)

La facultat de jutjar de l'ésser racional finit pressuposa la possible aprehensió unitària de qualsevol diversitat donada, considerant allò que se li presenta com si hagués estat arranjat per la natura en vistes a les exigències operacionals de les nostres facultats representatives⁴¹. En particular, a tot «judici de gust» (*Geschmacksurteil*) la facultat de jutjar opera conforme a la idea d'una «tècnica formal de la natura» (*formale Technik der Natur*), per mitjà de la qual concebem la representació de l'objecte bell com si hagués estat produïda amb el fi de provocar un sentiment de plaer en nosaltres⁴². La facultat de jutjar presenta, doncs, una referència a la idea d'un substrat suprasensible de la natura en i fora de nosaltres, en la mesura que constitueix un principi explicatiu tant de l'harmònic funcionament de les facultats cognoscitives de l'ésser racional finit, com de la conformitat de la natura vers les mateixes⁴³.

Així, és a l'obra d'art que resulta del geni (*das Genie*) a l'artista a on es fa patent de manera sensible el fonament de l'harmònic funcionament del conjunt de les nostres facultats representatives. Atès que a l'obra d'art bella no ens és possible trobar cap representació sota la que subsumir d'una manera plena la representació de l'objecte, les nostres facultats representatives es demoren en la contemplació del mateix, permetent-nos copsar la seva lliure conformitat i, per tant, el substrat suprasensible de la natura *en* nosaltres⁴⁴.

D'altra banda, en relació al substrat suprasensible fora de nosaltres, donat que a la conformitat a fi de la natura a l'enjudiciament de la bellesa

41. Cf. I Einleitung KU (Ak, XX, 202).

42. Cf. I Einleitung KU (Ak, XX, 232).

43. «La facultat de jutjar no es troba en el gust, com a l'enjudiciament empíric, sotmesa a l'heteronomia de les lleis de l'experiència. Atenent als objectes d'una complaença tan pura, es dona a si mateixa la llei, així com fa la raó en vistes de la facultat de desitjar. I, tant a causa d'aquesta possibilitat interna en el subjecte com de la possibilitat externa d'una natura coincident, la facultat de jutjar es troba en relació amb quelcom –en el subjecte mateix i fora d'ell– que no és ni natura ni llibertat (si bé enllaçat amb el fonament d'aquesta última), això és, *el suprasensible, en què la facultat teòrica és portada a unitat amb la pràctica d'una manera comuna i desconeguda*»; KU, §59 (Ak, V, 353). La cursiva és nostra.

44. Cf. KU, §57 (Ak, V, 344).

no pot ser-li associat cap fi en concret (ja que aquesta conformitat podria explicar-se també en termes mecànics), l'ésser racional finit tendeix a buscar-lo en si mateix, i el troba en allò que constitueix el «fi últim» (*letzter Zweck*) de la seva existència, això és, la «determinació moral» (*moralische Bestimmung*) que li és pròpia⁴⁵. D'aquesta manera, el sentiment de plaer que està a la base de tot judici de gust porta associat un interès (intel·lectual) susceptible de ser emparentat amb l'àmbit de la moralitat, ja que aquest «senyal» (*Wink*) que sembla fer-nos la natura a la producció de formes belles és interpretat com el «rastre» (*Spur*) d'una disposició de la natura conforme a fins constitutius de la determinació moral en nosaltres, quelcom que ens legitima a esperar la «realització» (*Verwirklichung*) del «Bé suprem» (*das höchste Gut*) a l'exercici de la nostra llibertat⁴⁶. És en aquest sentit que «allò bell és el símbol d'allò bo en sentit moral»⁴⁷. La facultat de jutjar de l'ésser racional finit conté, doncs, una referència a la idea d'allò suprasensible en general, en tant que principi que permet pensar la «conformitat» (*Übereinstimmung*) entre la natura i els fins de la llibertat⁴⁸.

6. Les idees estètiques i l'exposició simbòlica de conceptes morals particulars

Les idees estètiques poden facilitar també cert correlat sensible d'idees de la raó en general i, més específicament, de conceptes morals particulars. A l'exposició simbòlica d'un concepte de raó, la facultat de jutjar funciona segons la mera forma de la reflexió (l'acció mateixa de portar a unitat allò divers), essent-li possible d'associar una plèthora de represen-

45. Cf. KU, §42 (Ak, V, 301).

46. «Atès que a la raó li interessa que les idees (per les que produeix un interès immediat al sentiment moral) tinguin també realitat objectiva, i.e. que la natura mostri almenys un rastre, o doni un senyal que conté en ella algun motiu per acceptar una conformitat regulada dels seus productes amb la nostra desinteressada complaença [...]. D'aquesta manera, la raó ha d'interessar-se per tota manifestació de la natura que sigui semblant a aquesta conformitat. En conseqüència, la ment no pot reflexionar sobre la bellesa a la natura sense trobar-s'hi interessada. D'acord amb el seu parentesc, aquest interès és moral», KU, §42 (Ak, V, 300). Hi hauria dos possibles àmbits de realització de les idees de la raó: a un nivell estrictament individual, l'assoliment ple de les exigències de la llei moral passa per un asimptòtic perfeccionament de la decisió que pressuposa tant la continuïtat intemporal de l'individu en la seva dimensió noümènica, com l'existència d'un ésser que garanteixi una concordança entre l'actuar virtuós i la felicitat (la immortalitat de l'ànima i l'existència de Déu). D'altra banda, les exigències de la raó poden concretar-se empíricament, mitjançant la intersubjectiva construcció intrahistòrica d'una federació d'estats que assegurí la resolució pacífica de qualsevol conflicte. Sobre aquesta qüestió, cf. S. TURRÓ, *Tránsito de la naturaleza a la historia en la filosofía de Kant*, Barcelona: Anthropos, 1996.

47. KU, §59 (Ak, V, 353). Vegeu també G. FELICITAS MUNZEL, «The Beautiful is the Symbol of the Morally-Good». Kant's Philosophical Basis of Proof for the Idea of the Morally-Good», *Journal of the History of Philosophy*, 33, (1995): §2.

48. Cf. KU, §57 (Ak, V, 346).

tacions, i.e. els «atributs estètics» (*ästhetische Attribute*)⁴⁹, que serveixen per expressar intuïtivament aspectes d'una representació conceptual a la que li manca un referent intuïtiu directe. En aquest sentit, afirma Kant que el poeta sensibilitza idees –suggereix imatges mitjançant un ús elaborat del llenguatge– com puguin ser el regne dels Benaventurats, l'infern o l'eternitat⁵⁰. A la sensibilització de conceptes de raó particulars, la facultat de jutjar de l'ésser racional finit opera atenint-se de manera exclusiva a la regla del seu procedir reflexiu en general, amb el propòsit de trobar representacions que expressin cert «parentesc» (*Verwandschaft*), i.e. *analogia en els efectes*, amb el concepte de raó que es pretén exposar; és a dir: aquest «mirar d'una altra manera» allò que se'ns apareix a la intuïció amb la intenció de sensibilitzar un element que no és susceptible d'una exposició directa funciona sota l'única restricció de procurar representacions que serveixin per a presentar intuïtivament l'analogia en la relació que s'estableix entre conceptes d'objectes que pertanyen a àmbits heterogenis (àguila/Júpiter)⁵¹, de manera que aquesta exposició no acabi convertint-se en la sensibilització de *qualsevol* potencial concepte de raó.

7. L'exposició de la llei moral: el concepte de «tipus»

L'exigència de compatibilitat amb la forma d'universalitat s'erigeix en aquell criteri per mitjà del qual ens és en principi possible dirimir la moralitat d'una acció. Així doncs, l'imperatiu categòric presenta una doble funció: a/ d'una banda, constitueix el degut fonament de determinació del nostre arbitri (*principium executionis*); i b/ de l'altra, presenta el criteri pel que podem determinar la moralitat d'una acció (*principium diiudicationis*). Ara bé, en la mesura que allò subsumible sota el concepte de deure és l'aspecte empíricament observable d'una acció que, en tant que ubicable espaciotemporalment, és per principi explicable a partir de la causalitat mecànica de la natura, cal preguntar-se quina relació s'estableix pròpiament entre l'acció i la idea d'una causalitat incondicionada perquè tingui sentit el judici moral⁵².

49. «Hom anomena aquelles formes que no constitueixen l'exposició d'un concepte donat mateix sinó que, en tant que representacions col·laterals (*Nebenvorstellungen*) de la imaginació, expressen tan sols el parentesc d'aquest concepte amb d'altres i les conseqüències a ell [aquest concepte] associades, atributs (estètics) d'un objecte, el concepte del qual, en tant que idea de la raó, no pot ser exposat adequadament»; KU, §49 (Ak, V, 315).

50. «El poeta gosa sensibilitzar idees de la raó d'éssers invisibles, el regne dels benaventurats, l'infern, l'eternitat, la creació i d'altres semblants. O també allò del qual hom troba certament exemples a l'experiència, com la mort, l'enveja i tots els vicis, àdhuc l'amor, la glòria i d'altres, i gosa fer-ho per mitjà d'una imaginació que imita la pretensió de la raó d'atènyer un màxim, més enllà del límits de l'experiència, de fer-lo sensible en una completesa, per a la que la natura no es troba cap exemple»; KU, §49 (Ak, V, 314).

51. Cf. KU, §49 (Ak, V, 315).

52. Cf. KpV (Ak, V, 68).

El hiat que existeix entre la llei moral i la situació concreta no fa més que indicar la necessària intervenció de la facultat de jutjar en tant que capacitat per «saber llegir» (*interpretar*) el cas concret a la llum de les exigències de l'imperatiu categòric⁵³. Així doncs, l'enjudiciament moral d'una acció passa per la seva reconstrucció des de la perspectiva del possible fonament de determinació que l'explica, reconstrucció que s'estructura des de les «categories de la llibertat» (*Kategorien der Freiheit*) en tant que determinacions fonamentals de tota aprehensió unitària d'una diversitat d'apetències, i.e. la representació d'un objecte en tant que possible efecte de la llibertat⁵⁴.

A diferència del que succeeix al domini teòric, a l'àmbit pràctic no es tracta de cercar la regla a què respon un cas particular qualsevol, sinó de la possibilitat d'«esquematzar» la llei moral mateixa⁵⁵. A la consciència del deure reconeixem l'exigència que la màxima de la nostra acció sigui un principi que vinculi necessàriament l'arbitri de tot ésser racional finit. La validesa universal i necessària respecte a una diversitat donada és allò que ha de satisfer tot enunciat amb rang de llei, ja es tracti de la llei moral o d'una llei de la natura. En aquest sentit, la fórmula fonamental de l'imperatiu categòric afirma: «*actua només d'acord amb aquella màxima per mitjà de la qual puguis voler al mateix temps que esdevingui una llei universal*»⁵⁶.

L'element pel que s'estableix la relació universal-particular (hipòtesi) al domini pràctic determina, certament, aquells trets que han de poder trobar-se a tota possible exposició de la llei moral, això és, la universalitat i necessitat en tant que requisits a complir per tota màxima que hagi de

53. Cf. J.M. TORRALBA, «Facultad del juicio y aplicación de la ley moral en la filosofía de Kant», *Methodus II* (2007): 2.

54. El tema de les categories de la llibertat [cf. KpV (Ak, V, 64ss) no ha estat gaire treballat a la literatura kantiana. Alguns dels estudis més significatius al respecte són: L. W. BECK, *A Commentary on Kant's Critique of Practical Reason*, Chicago: University Chicago Press, 1960, cap. IX; J. R. SILBER, «Der Schematismus der praktischen Vernunft», *Kant-Studien* 57 (1966): 253-273; J. C. FRAISSE, «Les Catégories de la liberté selon Kant», *Revue Philosophique de la France et de l'Étranger*, 1033, 1974, 2: 161-166; R. J. BENTON, «Kant's Categories of Practical Reason as Such», *Kant-Studien* (71), 1980: 181-201; S. BOBZIEN, «Die Kategorien der Freiheit bei Kant», a H. OBERER, G. SEEL (ed.), *Kant. Analysen – Probleme – Kritik*, Würzburg: Königshausen und Neumann, 1988, p. 193-220; J. SIMON, «Kategorien der Freiheit und der Natur. Zum Primat des Praktischen bei Kant», a D. KOCH, K. BORT, (ed.), *Kategorie und Kategorialität*, Würzburg: Königshausen und Neumann, 1990, pp. 107-130; C. GRABAND, «Das Vermögen der Freiheit: Kants Kategorien der praktischen Vernunft», *Kant-Studien* 96 (2005): 41-65; J.M. TORRALBA, «Facultad del juicio y aplicación de la ley moral en la filosofía de Kant», *Methodus II* (2007): 1-30; del mateix autor, «Kant on the Law of Nature as the Type of Moral Law: On the 'Typic of the Faculty of Pure Practical Judgment' and the Good as the Object of Practical Reason», a VVAA, *Natural Law: Historical, Systematic and Juridical Approaches*, Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2008, p. 195-221.

55. Cf. KpV (Ak, V, 68).

56. *Grundlegung* (Ak, IV, 421).

poder considerar-se moralment vàlida. Atès que la validesa universal i necessària respecte a una diversitat d'elements és un tret comú a tota possible «llei», és precisament aquesta noció la que possibilita la relació entre l'imperatiu categòric i cadascuna de les seves possibles concrecions. L'exposició de la llei moral no es dona, doncs, per referència directa a la sensibilitat, sinó per mitjà de l'enteniment en tant que facultat que proporciona les lleis a què respon necessàriament la diversitat dels fenòmens de la natura. Gràcies al concepte merament formal de «llei», l'enteniment actua com a facultat mitjancera entre l'exigència racional d'incondicionalitat a la sèrie de les causes i una exposició de la llei moral que concerneix, al seu torn, els objectes de la natura⁵⁷.

I és en aquest sentit que l'exposició de la llei moral pot considerar-se un «quasi-esquematisme»⁵⁸. Com mostrarem més a dalt, el fonament de la possibilitat de la relació particular-tipus al domini teòric es troba a la característica o conjunt de característiques contingudes a la representació-tipus, el compliment de les quals per part del particular el fa subsumible sota una determinada representació conceptual. D'aquesta manera, el conjunt dels trets que conformen la intensió d'un concepte (l'esquema) estableix les condicions de la seva possible aplicació. La «Típica de la facultat de jutjar pura pràctica»⁵⁹ ens ofereix les condicions indispensables per a tota possible aplicació de la llei moral i, en aquest sentit, pot considerar-se aquest paràgraf com un «quasi-esquematisme». Ara bé, donat que aquesta esquematització no depèn de la forma *a priori* originària de la sensibilitat (el temps), car en l'exposició de la llei moral no es tracta de proporcionar cap imatge de la mateixa⁶⁰, no pot denominar-se pròpiament «esquema» el concepte de llei en tant que noció mediatra, i és per aquest motiu que Kant introdueix el concepte de «tipus» (*Typus*)⁶¹.

És precisament per mitjà del concepte de «llei», que ens és possible considerar també la «natura sensible» com a «model» al judici de la nostra acció respecte el concepte d'allò moralment bo. A l'exposició de la llei

57. «Conseqüentment, en la seva aplicació als objectes de la natura, la llei moral no té cap altra facultat cognoscitiva mitjancera que l'enteniment (no la imaginació), el qual a una idea de la raó no pot subsumir-li un esquema de la sensibilitat, sinó una llei tal que pot ser exposada en concret als objectes dels sentits; pot subsumir-li doncs una llei de la natura, però només segons la seva forma, en tant que llei en vistes de la facultat de jutjar, podent-la per tant anomenar el tipus [*Typus*] de la llei moral»; KpV (Ak, V, 69).

58. L'expressió la trobem a B.S. von WOLFF-METTERNICH, «Sobre el paper del judici pràctic en la filosofia moral de Kant», *Anuario Filosófico* 37 (2004): 743.

59. KpV (Ak, V, 67 ss).

60. L'especificitat dels conceptes morals radica en la seva no dependència d'una possible referència a la intuïció (i, en últim terme, al temps) per tenir realitat objectiva; cf. KpV (Ak, V, 66). En últim terme, la possibilitat dels conceptes morals rau a la seva no-contradictòrietat; cf. F. MARTÍNEZ MARZOA, «Lo ético y la 'mera' lógica», *Isegoría* 30 (2004): 55-66.

61. Cf. KpV (Ak, V, 69).

moral emprem el concepte de «natura sensible» d'un mode «analògic», i.e. considerant la igualtat en la relació que s'estableix entre dos parell d'elements heterogenis entre si. Així, de la mateixa manera que el conjunt de tot allò que se'ns pugui presentar respon a l'ordenació legal instituída pels principis *a priori* de l'enteniment, cal concebre els efectes de la nostra acció com si (*als ob*) fossin productors d'un món sotmès a les exigències de l'imperatiu categòric («món moral»⁶²) i, en aquest sentit, preguntar-se si la màxima que deriva d'una acció semblant és compatible amb el concepte de natura en el seu sentit més general: «*pregunta't a tu mateix si podries considerar com a possible, a través de la teva voluntat, l'acció que tens prevista, si aquesta hagués de tenir lloc segons una llei de la natura de la que tu formessis part*»⁶³.

Al domini pràctic, la facultat de jutjar de l'ésser racional finit pren la natura mateixa com aquell tret comú que, d'una manera merament analògica, ens permet pensar l'acció com «continguda» sota les exigències de l'imperatiu categòric. I estem legitimats a prendre la natura sensible com a «model» d'allò que exigeix el concepte d'una «natura suprasensible», sempre i quan ens atenim a la mera «forma» de la seva necessària ordenabilitat segons lleis⁶⁴; és a dir: aquesta consideració analògica de la natura només és possible si es deixa de banda tota pretensió cognoscitiva, i.e. de referir les nostres intuïcions dels objectes al concepte d'una «natura suprasensible»⁶⁵.

8. L'educació estètica de l'home

En tant que facultat de les idees estètiques a l'art, un dels trets característics del geni és la seva capacitat per «crear una altra natura» partint dels materials que li són donats⁶⁶. A l'àmbit estètic, és possible, doncs, aquell «mirar d'una altra manera» pel que la nostra imaginació no s'até de manera exclusiva a les lleis d'associació que regulen el seu ús empíric i pot considerar la natura sensible com a «model» o «tipus» del nostre actuar moral.

62. Cf. KrV, B836/A808. Vegeu també al respecte l'estudi de S. TURRÓ, «Llei pràctica i esquematització (de Kant a Fichte)», *Anuari de la Societat Catalana de Filosofia*, IX (1997): 83-98.

63. KpV (Ak, V, 69).

64. La natura de què parla aquest apartat de la *Crítica de la raó pràctica* és la «natura formaliter spectata», i.e. el conjunt de les llei per les que es regeix el mecanisme causal natural [cf. KrV, B165]. L'analogia entre ambdós àmbits s'estableix mitjançant la forma del concepte de natura, és a dir, allò que li és absolutament essencial, que és la universalitat i necessitat a què estan sotmesos tots els seus elements.

65. Cf. KpV (Ak, V, 70 ss.).

66. Vegeu la nota 42 d'aquest mateix escrit. Pot consultar-se també C. N. MILTON, «Imagination as the productive faculty for 'Creating another Nature'...», en L. W. BECK (ed.), *Proceedings of the Third International Kant Congress*, Dordrecht: Reidel Publishing Company (1972), p. 442-450.

Un esperit *educat* en la contemplació *estètica* agusa aquesta capacitat de mirar altrament, que és condició indispensable per exposar la llei moral mitjançant un ús analògic del concepte de natura sensible⁶⁷. Així, pot afirmar-se que a la consciència de la nostra independència respecte a la contemplació de la natura des del prisma de l'experiència –guanyada en l'experiència estètica– radica el fonament últim de la possibilitat del nostre judici moral, car permet aquesta consideració analògica de la natura per la qual esdevé «model» o «tipus» d'allò suprasensible⁶⁸.

D'altra banda, de la repetida contemplació de la bellesa en resulta una disposició espiritual que, atès que refrena les passions de l'ànima i la urgència de la immediatesa, és del tot adequada per a una consideració desinteressada dels demés a la presa de decisions⁶⁹. És en aquest marc discursiu a on s'inscriu l'afirmació kantiana per la que es considera que certa sensibilitat a l'esperit per a la contemplació de la bellesa a la natura és un tret distintiu d'una ànima moralment bona⁷⁰.

D'aquesta manera, la pressuposició última de tot aquest eix argumentatiu –la possibilitat d'establir una relació entre l'àmbit estètic i el domini moral– és plenament coherent amb el posicionament fonamental de la filosofia transcendental, això és, l'essència finita del nostre coneixement. Que la nostra intuïció és sensible, que no coneixem l'objecte en la seva totalitat i amb total transparència és allò que possibilita aquest «mirar d'una altra manera» pel que tant podem considerar la natura en termes de «model» o «tipus» del nostre actuar moral, com exposar indirectament la dimensió moral a l'àmbit estètic (bellesa, sublim).

9. Conclusió

Al domini teòric, la validesa objectiva de les nostres representacions conceptuals rau a la possibilitat de proporcionar cert correlat sensible, ja sigui per mitjà de la mostració d'un exemple, en el cas dels conceptes

67. Pel que fa referència a la recepció de l'estètica kantiana per part de Schiller, especialment a la relació entre bellesa i educació polític-moral de l'home, cf. «Schiller: Aesthetic Education and the Experience of Freedom» en P. GUYER, *Kant and the Experience of Freedom*, New York: Cambridge University Press, 1993, 116-130.

68. «L'art poètica enforteix la ment, ja que li permet sentir una facultat lliure, espontània i independent de la determinació de la natura, de considerar i jutjar la natura en tant que fenomen des d'aspectes que no es donen per si mateixos a l'experiència, ni pels sentits, ni per l'enteniment, de tal manera que poden fer-se servir com a esquema del suprasensible»; KU, §53 (Ak, V, 326).

69. «El gust fa possible el trànsit de l'estímul sensible a l'interès moral habitual sense un salt massa violent, ja que presenta la imaginació, fins i tot en la seva llibertat, com a conforme a fi per a l'enteniment, i l'ensenya a trobar una lliure satisfacció als objectes dels sentits àdhuc sense estímul sensible»; KU, §59 (Ak, V, 354).

70. Cf. KU, §42 (Ak, V, 298 ss.).

empírics, o construint els conceptes sensibles purs a la intuïció pura⁷¹. El fonament de la relació concepte-particular sensible resideix a l'esquema en tant que mode general de procedir pel que la imaginació és capaç de proporcionar una determinada imatge del concepte en qüestió. L'esquema estableix les condicions d'aplicació del concepte, és a dir, aquelles característiques el compliment de les quals per part de l'objecte el fa subsumible sota aquell concepte.

La definició de l'esquema en termes de *procediment* és perfectament coherent amb el paper eminentment actiu del subjecte a la possibilitat del coneixement. L'esquema no només intercedeix entre el concepte i la intuïció, sinó que la pròpia constitució en objecte d'allò que se'ns apareix esdevé d'acord amb aquelles condicions que resulten de l'aplicació dels conceptes purs de l'enteniment a la forma *a priori* originària de la intuïció, i.e. els esquemes transcendents de la imaginació en tant que determinacions transcendents del temps. I és en aquest doble sentit que cal entendre la noció d'«exposició esquemàtica» en tant que mode en què es dona tota possible relació d'hipòtesi a l'àmbit teòric.

D'altra banda, sembla ser quelcom específic de les facultats cognoscitives de l'ésser racional finit l'exigència d'un correlat sensible, àdhuc per aquelles representacions que escapen a tota possible exposició directa a la intuïció. Precisament per aquest motiu, la sensibilització de l'àmbit de la moralitat constitueix un problema per a la filosofia de Kant, car es demana un correlat sensible per a representacions la naturalesa de les quals defuig per principi tota possible referència a la intuïció. Cal introduir doncs un model des del que pensar la relació particular(sensible)-tipus(suprasensible), salvaguardant la idiosincràsia d'aquests conceptes i sense pressuposar cap pretensió cognoscitiva. La noció d'«exposició simbòlica» avança en aquesta direcció.

Que la intuïció d'un objecte actua com a símbol d'un concepte de raó significa que fa patent l'analogia en la relació entre dos parells d'elements heterogenis entre si. Així, per exemple, un molí de vent pot ser utilitzat com a símbol d'un estat despòtic, en la mesura en què el funcionament automàtic i uniforme del primer exhibeix de manera intuïtiva l'organització d'aquell estat a on els súbdits es condueixen respecte al dèspota com les aspes del molí en relació al seu eix. A l'àmbit estètic es dona una exposició simbòlica de diferents aspectes de la dimensió moral de l'ésser racional finit: tant en l'objecte bell com en el sentiment del sublim té lloc una

71. En aquest sentit afirma Kant: «Quan a un concepte li pot ser donada la seva corresponent intuïció a priori, es diu que aquest concepte ha estat construït. Si es tracta tan sols d'una intuïció empírica, hom l'anomena un mer exemple d'aquest concepte. L'acció d'afegir la intuïció al concepte es diu a tots dos casos exposició (*exhibitio*) de l'objecte, sense la qual (pot esdevenir-se de manera directa o indirecta) no pot haver-hi cap coneixement»; *Forschritte* (Ak, XX, 325).

sensibilització indirecta de la idea de llibertat; les idees estètiques permeten proporcionar cert correlat sensible a idees particulars de la raó, i l'objecte bell constitueix un símbol d'allò bo en sentit moral. Aquesta estreta imbricació entre l'àmbit moral i l'estètic justifica el valor moral d'una educació estètica de l'home.

Ara bé, l'exposició de la llei moral exigeix la conformitat amb les exigències d'universalitat i necessitat, en tant que trets que han de trobar-se a tota màxima que hagi de sotmetre's sota el concepte de deure; en aquest sentit, és el concepte formal de llei l'element que articula la relació llei moral-màxima. A la seva estructura fonamental, és a dir, a l'establiment de les condicions d'aplicació d'un concepte, el model de l'exposició esquemàtica continua operant a l'àmbit moral, si bé l'essencial heterogeneïtat del concepte de deure respecte el domini teòric i, en particular, respecte el temps, força a emprar un terme diferent –la natura com a model o «tipus» a l'exposició de la llei moral per referir-se al fonament de la relació deure-màxima de l'acció.

Així doncs, és possible proporcionar una lectura unitària de la filosofia kantiana atenent els diversos modes en què, d'acord amb l'establert al §59 de la *Crítica de la facultat de jutjar*, ens és possible pensar tota relació d'hipotiposi. A aquesta proposta interpretativa la denominem «semàntica», car preguntar-se pel significat dels nostres conceptes és tant com preguntar-se pel fonament de la relació particular-tipus (hipotiposi). Tot i així, l'especificitat del discurs moral porta a introduir un model de significació que no s'ajusta plenament a cap dels dos abans esmentats, i en això consisteix precisament *El problema de la sensibilització de l'àmbit de la moralitat a Kant*.